

بررسی سفال عصر آهن شمال فلات مرکزی ایران

مطالعه موردی منطقه طالقان

محمد رضا حدادیان

دانشجوی دکتری باستان شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران، ایران

Mohammadhaddadian110@yahoo.com

دکتر بهمن فیروزمندی (نویسنده مسئول)

استاد و عضو هیأت علمی دانشگاه تهران

دکتر رضا شعبانی صمغ آبادی

استاد و عضو هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۷/۱۱/۱ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱۲/۲۵)

چکیده

عصر آهن در ایران (۱۴۵۰-۵۵۰ ق.م.) و فراتر از آن معرف دوره‌ای است که در مراحل تکاملی، شاهد تحولات مهم اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و تکنولوژیکی هستیم. بر اساس موقعیت جغرافیایی ویژه و استعدادهای طبیعی ناحیه، طالقان همواره در طول تاریخ برای اجتماعات بشری بخصوص برای زندگی مردمان عشایر و کوچ‌نشین عصر آهن مناسب بوده است. سفال هزاره اول قبل از میلاد اصلی‌ترین مشخصه عصر آهن است و مهمترین بحث متداول درباره سفال عصر آهن مسأله مهاجرت‌هاست؛ زیرا محققان بر این عقیده‌اند که سفال عصر آهن به عنوان سفال اقوام مهاجر یا مهاجم بر مجموعه استقرارهای فلات تأثیر می‌گذارد. طالقان از جمله مناطق مستعد شکل‌گیری استقرارهای عصر آهن در شمال مرکزی فلات ایران است. بیشتر محوطه‌های طالقان دارای نمونه‌های سفالی مشابه با دیگر محوطه‌های شاخص عصر آهن در حوزه شمال مرکزی فلات ایران است. هدف تحقیق بررسی ظهور سفال عصر آهن منطقه طالقان و مقایسه آن با دیگر محوطه‌های هم‌عصر آن در شمال فلات مرکزی است. گردآوری داده‌ها و اطلاعات از طریق جستجو در منابع کتابخانه‌ای و الکترونیکی و فعالیت میدانی صورت گرفته است و سپس نتایج حاصل شده به شیوه تاریخی، توصیفی تحلیلی ارائه شده است. بر اساس مطالعات مشخص شد که سفال عصر آهن طالقان احتمالاً پی‌آمد یک استقرار جدید است و وجود برخی نشانه‌ها باعث تقویت این نظریه شده که سفال عصر آهن طالقان محصول یک جامعه دامدار کوچ‌نشین یا به احتمالی دیگر محصول یک جامعه دامدار روستایی است که با جوامع پیشرفته در شمال مرکزی آن در ارتباط بوده است.

واژگان کلیدی: عصر آهن، طالقان، سفال، عصر آهن، شمال فلات مرکزی ایران.

مقدمه

عصر آهن در فلات مرکزی ایران تاریخی در حدود اواسط هزاره دوم تا هزاره اول ق. م را در برمی گیرد. این دوره از نقطه نظر پژوهش‌های باستان‌شناسی، بررسی تحولات فرهنگی فلات ایران و تعیین خاستگاه اقوام ایرانی و آنچه که به‌عنوان فرهنگ منحصر به فرد ایران شناخته می‌شود از اهمیت بسیاری برخوردار است. این دوره یکی از دوره‌های پر تحول در تاریخ به شمار می‌رود با این حال ابهامات زیادی نیز به همراه دارد به گونه‌ای که بسیاری از محققان اصطلاح «عصر تاریکی» را برای این دوره به کار می‌برند از مشخصات این دوره استفاده از سفال خاکستری و تدفین مردگان در خارج از محل سکونت و در قبرستان است.

عمده مناطق عصر آهن ایران به چهار دسته شمال غرب، شمال، غرب و فلات مرکزی تقسیم شده که محوطه‌هایی مانند سیلک B، قیطره، قلی درویش از محوطه‌های شاخص این دوره در فلات مرکزی هستند.

طالقان از جمله مناطق مستعد شکل‌گیری استقرارهای عصر آهن در شمال مرکزی فلات ایران محسوب می‌شود. طی بررسی باستان‌شناختی این منطقه در سال ۱۳۸۰، نوزده محوطه به عصر آهن منتسب گشت که در نتیجه مطالعه دوباره یافته‌های حاصل از این بررسی، تنها ده محوطه دارای سفال‌های شاخص قابل تأمل و تاریخ‌نگاری بوده‌اند. مقایسه سفال‌های این محوطه‌ها با مناطق مجاورش نشان می‌دهد که این‌ها مربوط به عصر آهن I و II می‌باشند. به نظر می‌رسد موقعیت جغرافیایی، ارتفاع بالا و آب‌وهوای سرد و کوهستانی آن به همراه کمبود زمین‌های کشاورزی باعث شده تا این منطقه در عصر آهن

همانند عصر حاضر مورد توجه جوامع کوچ‌نشین قرار گیرد.

محوطه‌های شاخص این دوره در فلات مرکزی، محوطه‌های معروفی چون: سیلک B، قیطره، قلی درویش، و. . هستند که در متن حاضر پایه جهت بررسی و مقایسه سفال‌های ناحیه مورد بحث قرار گرفته‌اند.

اهداف تحقیق

هدف اصلی

۱- هدف اصلی تحقیق حاضر بررسی و مطالعه ظهور سفال عصر آهن I منطقه طالقان شمال فلات مرکزی ایران است.

هدف فرعی

۱- بررسی و مطالعه سفال عصر آهن I منطقه طالقان از لحاظ شکل و فرم ظاهری با سایر مناطق همجوار.
۲- بررسی میزان واگرایی فرهنگی و همگرایی فرهنگی در گونه شناسی و فن آوری سفالهای عصر آهن I منطقه طالقان.

سوالات تحقیق

سوالات اصلی

۱- ظهور سفال عصر آهن I منطقه طالقان پی آمد یک استقرار جدید با یک فرهنگ جدید است یا فرایند یک فرهنگ تطوری درون منطقه ای در شمال فلات مرکزی ایران می باشد؟

سوالات فرعی

۱- سفال عصر آهن I منطقه طالقان از لحاظ شکل و فرم ظاهری چه شباهتها و تفاوتهایی با سایر مناطق همجوار داشته است؟

بررسی سفال عصر آهن شمال فلات مرکزی....

۲- گونه شناسی و فن آوری سفالهای عصر آهن I منطقه طالقان تا چه حد نشان دهنده واگرایی فرهنگی و همگرایی فرهنگی با مناطق همجوار بوده است؟

فرضیه های تحقیق

فرضیه اصلی

۱- ظهور سفال عصر آهن I منطقه طالقان پی آمد یک استقرار جدید با یک فرهنگ نو است.

فرضیه های فرعی

۱- سفال عصر آهن I منطقه طالقان از لحاظ شکل و فرم ظاهری شباهتها و تفاوتهایی با سایر مناطق همجوار داشته است.

۲- گونه شناسی و فن آوری سفالهای عصر آهن I منطقه طالقان تا حدودی نشان دهنده واگرایی فرهنگی و همگرایی فرهنگی با مناطق همجوار بوده است.

بررسی اجمالی سفالهای عصر آهن شمال فلات

مرکزی ایران

به طور کلی مطالعات و پژوهش‌های مرتبط با عصر آهن به دو دوره متمایز تقسیم شده است: دوره اول که آغاز فعالیت‌های باستان‌شناختی در ایران تا سال ۱۹۵۷ میلادی را در بر می‌گیرد؛ این دوره نتیجه انباشت داده‌های باستان‌شناختی عصر آهن در نتیجه فعالیت‌های انفرادی بوده است. دوره دوم از سال ۱۹۵۷ میلادی و همزمان با شروع فعالیت‌های رابرت دایسون در تپه حسنلو آغاز شده و تا اواخر دهه ۱۹۸۰ میلادی ادامه یافته است. طی این مرحله برنامه‌های مطالعاتی، هدفدار و منسجم شده‌اند (طلایی، ۱۳۸۱، ص ۴۱). این امر باعث پیشرفت باستان‌شناسی عصر آهن و شکل‌گیری مباحث نظری مرتبط با این دوره شد؛ به

طوری‌که رابرت دایسون در نتیجه مطالعات خود در شمال‌غرب نظریه «پویایی فرهنگی» (طلایی، ۱۳۷۶، ص ۱۳؛ Dyson, 1965: 31) و نیز کایلر یانگ نظریه «افق-های سفالی و مهاجرت ایرانیان» (Young, 1967) را مطرح کردند. البته یانگ بعدها به تعدیل نظریات پیشین خود پرداخت (Young, 1985).

مطالعات باستان‌شناسی عصر آهن تاکنون در مناطق غرب، شمال‌غرب و شمال مرکزی ایران در مقایسه با مناطق دیگر تمرکز بیشتری داشته؛ با این حال به دلیل وجود اشیاء موزه‌ای عصر آهن در مقایسه با دیگر دوره‌های پیش از تاریخی نمود کمتری داشته است. به‌طوری‌که در میان محوطه‌های استقرار اندکی که از دوره آهن شناسایی شده است، گورستان‌ها در برخی مناطق مانند غرب ایران و شمال مرکزی فلات ایران از نسبت بالایی برخوردار بوده‌اند. منطقه غرب و مخصوصاً پشتکوه در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۷۰ میلادی توسط هیئت باستان‌شناسی بلژیکی به سرپرستی لویی واندنبرگ مطالعه شد. در دوره دوم مطالعات عصر آهن به شمال‌غرب ایران توجه ویژه‌ای شد. مطالعات مرتبط با عصر آهن در شمال مرکزی فلات ایران نیز با کاوش‌های گیرشمن در گورستان‌های A و B سیلک کاشان در سال ۱۹۳۲ میلادی در رده نخستین مطالعات مرتبط با عصر آهن قرار می‌گیرد (Ghirshman, 1939). در سال‌های ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹ خورشیدی سیف‌اله کامبخش‌فرد به کاوش در گورستان قیطریه در شمال شهر تهران پرداخت (کامبخش‌فرد، ۱۳۷۰). در همین زمان کاوش‌های باستان‌شناسی دانشگاه تهران در تپه سگزآباد دشت قزوین به سرپرستی شادروان دکتر نگهبان آغاز شد (نگهبان، ۱۳۵۱) و در سال ۱۳۵۴.ش. کاوش‌های لویی واندنبرگ به مدت ده روز در گورستان خورویین انجام شد (واندنبرگ، ۱۳۷۹). بعد

فرهنگ‌های عصر آهن فلات مرکزی، این نکته به اثبات رسیده است که اقوام و فرهنگ‌های عصر آهن از دوره‌ای که به افق قدیم عصر آهن معروف است (آهن I و II)، در این نواحی استقرار می‌یابند. مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که بین فرهنگ عصر آهن تپه صرم با گورستان‌های همجوار چون سیلک B، خوروین، قیطره که در محدوده جغرافیایی شمال فلات مرکزی است، ارتباط تنگاتنگی وجود دارد.

محوطه اغلان تپه ساوجبلاغ نیز در راستای مطالعات عصر آهن منطقه حاوی فرهنگ سفال خاکستری عصر آهن است که تاکنون مطالعه‌ای در خصوص آن صورت نگرفته است. بر اساس سفال‌های سطحی و نیز سفال‌های بدست آمده از گمانه‌های آزمایشی می‌توان به شباهت این سفالینه‌ها با سایر سفال‌های عصر آهن در شمال فلات مرکزی ایران پی برد. سفال‌های این محوطه عموماً خاکستری ساده و بدون نقش در مواردی نقش کنده هندسی و یا داغدار، عموماً چرخساز با دور تند و با حرارت کافی مربوط به عصر آهن I و II هستند. از جمله این سفال‌ها می‌توان به قطعات سفال‌های سطحی زیر اشاره کرد که با نمونه‌های بدست آمده از طالقان، قلی‌درویش، صرم و ازبکی قابل قیاس‌اند؛ چنانکه قطعه شماره ۸ از تصویر ۴-۴ و طرح ۱-۴، قابل قیاس با نمونه سفال‌های خاکستری بدست آمده از تپه معدن طالقان (دارابی و نیازی، ۱۳۹۰، ص ۷۲؛ شکل ۱۴، شماره ۲)، قطعه شماره ۴ و ۱۴ قابل قیاس با نمونه سفال‌های خاکستری عصر آهن I بدست آمده از محوطه پولاد دره طالقان (دارابی و نیازی، ۱۳۹۰، ص ۷۳؛ شکل ۱۵، شماره ۲ و ۳)، قطعه شماره ۸ قابل قیاس با سفال‌های خاکستری بدست آمده از محوطه واگین سو طالقان (دارابی و نیازی، ۱۳۹۰، ص ۷۳؛ شکل ۱۹، شماره ۱)، سفال‌های عصر آهن پیلا

از دهه ۱۹۸۰ میلادی و در سال‌های اخیر نیز کاوش‌های باستان‌شناختی در محوطه‌های عصر آهن شمال مرکزی فلات ایران ادامه یافت.

به طور کلی تاکنون قلی‌درویش (سرلک و عقیلی، ۱۳۸۳) و تپه صرم (پوربخشنده، ۱۳۸۲)، تپه ازبکی (مجیدزاده، ۱۳۸۹)، گورستان تپه پردیس در قرچک ورامین (آقلاری، ۱۳۸۷) و گورستان عصر آهن قبرستان دشت قزوین (فاضلی و نقشینه، ۱۳۸۵) کاوش شده‌اند. همچنین در سال‌های ۲۰۰۱ و ۲۰۰۲ بخش‌های غربی و جنوبی دشت ساوجبلاغ جهت شناسایی استقرارهای هزاره دوم ق.م توسط علی موسوی بررسی شد (Mousavi, 2005). به علاوه می‌توان به محوطه‌هایی از قبیل معمورین و واوان (مهرکیان ۱۳۷۴)، قلی‌درویش (سرلک و عقیلی ۱۳۸۳)، تپه جنوبی سیلک (فهیمی ۱۳۸۲ الف، ۱۳۸۸)، شمشیرگاه (فهیمی، ۱۳۸۲)، میلاجرد و کاوش‌های قدیم‌تر در گورستان‌های شهر تهران همچون قیطره، دروس، شمیران، بوستان پنجم و نیز بخش کارگاه‌های سفال-گری کهریزک (کامبخش‌فرد، ۱۳۷۰) و خوروین (Vanden Berghe, 1964) اشاره کرد. به این ترتیب با توجه به تعداد این محوطه‌ها مشخص می‌شود که از یک سو فرهنگ عصر آهن مرکز فلات ایران برخلاف تصور پیشین گسترش بسیاری داشته است و از سوی دیگر آثار مکشوفه نشان‌دهنده اهمیت محوطه‌های این دوره در چارچوب عصر آهن است. اغلب این محوطه‌ها، بقایای فرهنگی دوره‌های آهن را دارند که این امر در تحلیل مسیر حرکت صاحبان فرهنگ تازه و نیز تاریخ‌گذاری این فرآیند بسیار مؤثر خواهد بود (فهیمی ۱۳۸۸، ص ۳۳).

طبق مطالعات باستان‌شناسی انجام شده در حاشیه فلات مرکزی ایران و شناخت چگونگی ارتباط

بررسی سفال عصر آهن شمال فلات مرکزی....

قیطریه (کامبخشفرد، ۱۳۸۳، ص ۷۳) لیوان مشابه نمونه‌هایی از تپه صرم (بحرانی پور، ۱۳۸۵، ص ۱۹۳)، ظروف گلدانی شکل، کاسه‌های دهانه باز مانند نمونه‌های قیطریه (کامبخش فرد، ۱۳۸۳، ص ۱۹۳) و لوله ناودانی به چشم می‌خورد. همچنین یک نمونه بدنه با نقش برجسته زیگزاگی شکل مانند نمونه‌های به دست آمده از قبرستان گبری و محوطه هورسی-بند نیز بدست آمده است. لازم به ذکر است که در یکی از لبه‌های مربوط به کاسه دهانه باز، دو سوراخ در کنار هم تعبیه گشته که از این حیث قابل مقایسه با نمونه‌ای از تپه دین‌خواه در عصر آهن I (طلایی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۴) و نیز نمونه‌ای از گورسان تپه قبرستان دشت قزوین (فاضلی و نقشینه، ۱۳۸۵، ص ۱۴۲) می‌باشد (دارابی و نیازی، ۱۳۹۰، ص ۵۷).

محوطه‌های واگین سو

این محل گورستانی متعلق به هزاره دوم و اول قبل از میلاد بوده و قدمتی هم عصر با محوطه‌های باستانی پنجعلی تپه ورکش، لمبران و پوله چال داشته است. محوطه مذکور از نظر داده‌های سطحی بسیار فقیر است به طوری که از محوطه مذکور تنها سه قطعه سفال شامل یک قطعه لبه نخودی، یک قطعه ظرف نیمه که کف نخودی همراه دسته کوچک حلقوی نزدیک لبه و یک قطعه دسته نارنجی جمع‌آوری شده و به داده‌های قبلی در بررسی‌های گذشته رجوع

شده است؛ که همه آن‌ها دست‌ساز بوده، دارای تمپر کانی با سنگ‌های ریز درشت شن و ماسه میکاست در این بین کف و دسته حرارت کافی ندیده‌اند ولی لبه دارای حرارت کافی است. با این حال می‌توان گفت ظروف مورد نظر با محوطه‌های اوغلان تپه در

قلعه رودبار گیلان (نقشینه، ۱۳۸۹، ص ۸۴) و سفال-های عصر آهن جیران تپه محوطه ازبکی (مجیدزاده، ۱۳۸۹: ۱۳۵) است. همچنین مشابهت آن با نمونه سفال‌های مربوط به عصر آهن II واگین سو (توفیقیان، ۱۳۸۶) قابل توجه است. قطعه شماره ۱۲ قابل قیاس با سفال‌های خاکستری عصر آهن قلی‌درویش (سرلک و عقیلی، ۱۳۸۴، ص ۱۵۳)، سفال خاکستری عصر آهن جیران تپه محوطه ازبکی (مجیدزاده، ۱۳۸۹: ۱۴۲)، سفال‌های عصر آهن پیلا قلعه رودبار گیلان (نقشینه، ۱۳۸۹، ص ۸۵) است. قطعه شماره ۳ قابل قیاس با سفال خاکستری عصر آهن II و III قلی-درویش (سرلک و عقیلی، ۱۳۸۴) است و قطعه شماره ۱۴ قابل قیاس با سفال عصر آهن جیران تپه محوطه ازبکی (مجیدزاده، ۱۳۸۹، ص ۱۴۱) است. ضمن اینکه وجود قطعات پراکنده سفال‌های نخودی منقوش و نیز سفال‌هایی با پوشش قرمز مربوط به هزاره‌های سوم و چهارم ق.م، اهمیت مطالعه گاهنگاری اعلان تپه را دو چندان می‌نماید؛ به طوری که قطعه شماره ۱ از تصویر ۴-۵ و طرح ۲-۴، قابل قیاس با سفال قرمز ظریف بدست آمده از جیران تپه ازبکی (فلات قدیم B) (مجیدزاده، ۱۳۸۹: ۱۱۷) است.

بررسی سفال عصر آهن محوطه های

طالقان

تپه معدن

سفال‌هایی که با نام این محوطه برداشت شده همگی شاخص و مشتمل بر گونه خاکستری کم رنگ و با پخت کافی و تمپر ماسه بادی چرخ‌ساز می‌باشد (دارابی و نیازی، ۱۳۹۰، ص ۵۷). در میان مجموعه متناسب به محوطه تپه معدن کف‌های صاف، ظروف - احتمالاً جام‌های (?)- پایه‌دار مشابه نمونه‌های

محوطه‌های ناحیه طالقان، با عصر آهن I در مناطق همجوار در شمال فلات مرکزی تطابق و همزمانی دارند.

در ساخت مجموعه سفال‌های محوطه‌های عصر آهن I منطقه طالقان از دو تکنیک دست‌ساز و چرخ‌ساز استفاده شده است. با این تفاوت که از تکنیک چرخ‌ساز بیشتر از تکنیک دست‌ساز استفاده شده است. علت آن هم این است که چرخ سفالگری نسبت به دوره قبل (عصر مفرغ) کاربرد بیشتری در ساخت سفال داشته است. طبق مطالعات و بررسی‌های انجام شده توسط باستان‌شناسان بیش از ۹۸ درصد ظروف خاکستری عصر آهن در محوطه‌های شاخص و غیر شاخص این دوران با چرخ سفالگری ساخته شده‌اند. بنابر نتایج حاصل از پژوهش حاضر ناحیه طالقان نیز از این قاعده مستثنی نبوده و غالب سفال‌های محوطه‌های عصر آهن I این ناحیه از فلات مرکزی ایران با چرخ سفالگری ساخته شده‌اند. تزئینات بکار رفته بر روی سفال‌های ناحیه طالقان به صورت نقوش کنده، نقوش برجسته و نقوش افزوده است.

سفال‌های عصر آهن I که از محوطه‌های ناحیه طالقان به دست آمده در طیف رنگ‌های کرم نخودی و آجری، خاکستری تیره و روشن، قرمز و قهوه‌ای قرار می‌گیرند. عمده‌ترین سفال‌های منطقه در عصر آهن I سفال‌های ساده خاکستری می‌باشند. این امر، مطابق با محوطه‌های شاخص این دوره مانند سیلک A، خورویین، قیطره و ... بوده که بیشترین قطعات سفالی آن‌ها را این گونه سفالی تشکیل می‌دهد (طلایی، ۱۳۸۱، ص ۱۲۲).

شهرستان ساوجبلاغ (حیدری باباکمال، ۱۳۹۴، ص ۵) و بسطام قابل مقایسه است.

محوطه پولاد دره

با وجود اینکه در بانک سفال موزه ملی، یک مجموعه سفالی با انتساب به این محوطه و با تاریخ کلی مفرغ و آهن ثبت شده، از مشخصات و موقعیت آن نیز اطلاعی در دست نیست. این مجموعه به دو گروه خاکستری (کمرنگ و تیره) و قرمز آجری تقسیم می‌شود. در میان سفال‌های خاکستری، که چرخ‌ساز می‌باشند، فنجان‌های دسته‌دار مشابه نمونه‌های قیطره (کامبخش فرد، ۱۳۷۰، ص ۹۱) و گوی تپه (مدوسکایا، ۱۳۸۳، ص ۲۱۱) تغار مشابه نمونه‌هایی از سیلک (A Ghirshman, 1939, pIXLI) قیطره (کامبخش فرد، ۱۳۷۰، ص ۱۰۱-۱۰۰) خورویین و پردیس (آقارای، ۱۳۸۷: طرح، ۵-۶)، کاسه با دهانه باز، ظروف مینیاتوری (?) و نیز یک نمونه با نقش برجسته زیگزاگی مشابه نمونه‌های به دست آمده از محوطه‌های هورسی بند و قبرستان گبری دیده می‌شود (دارابی و نیازی، ۱۳۹۰، ص ۵۷).

نتیجه‌گیری

در مطالعه حاضر ضمن اینکه ویژگی‌های کلی سفال‌های عصر آهن I محوطه‌های ناحیه طالقان شناسایی شده است، و متغیرهایی چون: شیوه و تکنیک ساخت، نوع شاموت، میزان پخت، نوع تزئین و گونه‌های سفالی مورد بررسی و مطالعه قرار گرفته، با محوطه‌های هم دوره در شمال فلات مرکزی نیز مقایسه شده است، که در نتیجه آن نتایج زیر حاصل شده است:

بررسی سفال عصر آهن شمال فلات مرکزی....

نیز گفته می‌شود. پس از ورود این نوع سفال و اشاعه آن بسیاری از مظاهر فرهنگی نیز تغییر یافت. مکان‌هایی که این سفال در آن کشف و شناسایی شده در مسیر مهاجرت اقوام آریایی واقع شده است. در طالقان از چندین محوطه سفال خاکستری کشف و شناسایی شده است؛ بنابراین ظهور سفال خاکستری عصر آهن طالقان می‌تواند پی‌آمد یک استقرار جدید با یک فرهنگ جدید درون منطقه‌ای در شمال فلات مرکزی ایران باشد.

سفال عصر آهن I منطقه طالقان نمی‌تواند محصول یک جامعه پیشرفته با شاخصه‌های جوامع پیچیده شهری باشد، زیرا وجود دلایل متقنی چون شیوه‌های تدفین در عصر آهن و وجود گورکن‌ها در برخی از محوطه‌ها و استعدادهای طبیعی ناحیه‌ی طالقان، ییلاق‌ها و قشلاق‌های ساکنین امروزی طالقان که شغل اصلی آن‌ها دامداری است می‌تواند مؤید این مهم باشد که سفال عصر آهن I منطقه طالقان محصول یک جامعه عشایر و کوچ‌نشین یا یک جامعه ساده روستایی است که با جوامع پیشرفته در دیگر نقاط فلات مرکزی ایران بخصوص در شمال آن مانند ازبکی در ارتباط بوده‌اند.

سفال‌های عصر آهن I محوطه‌های ناحیه طالقان، با سفال‌های محوطه‌های هم‌جوار و هم عصر آن در شمال فلات مرکزی ایران مانند خوروین، سگرآباد، صرم، لمبران، مرجان تپه، دروس شمیران، قیطره، بسطام، آبیک، ازبکی، پردیس، اوغلان تپه ساوجبلاغ و سیلک؛ از نظر ویژگی‌های کلی چون رنگ، تکنیک ساخت، میزان پخت، شاموت و بخصوص از نظر شکل و فرم مشابه است؛ اما به دلیل تأثیرات محلی از نظر جزئیات تفاوت‌هایی با هم دارند.

ظروف لوله‌دار، ساغر، فنجان، ظروف پایه‌دار، ظروف ته دکمه‌ای و نیز کاسه‌ها از جمله شاخصه‌های سفالی ناحیه طالقان هستند که از مهم‌ترین شاخصه‌های گاهنگاری نسبی محوطه‌های این ناحیه محسوب می‌شوند. ظروف لوله‌دار از شاخصه‌های عصر آهن ۱ می‌باشند این ظروف در تپه معدن، اشکارچر و قبرستان وجود داشته است اگرچه نمونه کامل و سالمی از این نوع ظرف در ناحیه طالقان یافت نشد اما به نظر می‌رسد ظروف لوله‌دار ناحیه طالقان علی‌رغم شباهت کلی با ظروف لوله‌دار عصر آهن ۱ در منطقه شمال فلات مرکزی ایران، از نظر جزئیات با ظروف لوله‌دار این منطقه متفاوت بوده و دارای ویژگی‌های محلی بوده است.

بر اساس موقعیت جغرافیایی ویژه و استعدادهای طبیعی ناحیه طالقان مانند منابع آبی فراوان سلسله جبال البرز، خاک حاصلخیز دامنه‌های البرز و دشت منتهی به آن، طالقان همواره در طول تاریخ برای اجتماعات بشری بخصوص برای زندگی مردمان عشایر و کوچ‌نشین در عصر آهن مناسب بوده است. وجود گورکن‌ها در برخی از محوطه‌ها و استعدادهای طبیعی پایدار ناحیه‌ی طالقان از عوامل پررونق بودن زندگی کوچ‌نشین و دامداری در طول ادوار مختلف، به‌خصوص عصر آهن در این منطقه بوده است.

اصلی‌ترین مشخصه عصر آهن سفال خاکستری است. اصطلاح عصر آهن نیز به جهت شباهت‌های سفالی بوده تا ظهور تکنولوژی آهن. در اغلب محوطه‌های ناحیه مورد بحث سفال خاکستری مشاهده شده است.

این نوع سفال یادآور مهاجرت‌ها و ورود اقوام به داخل فلات ایران است و به آن سفال مهاجران آریایی

صرم، استان قم، بخش کهک، روستای صرم، پژوهشکده باستان‌شناسی (منتشر نشده).

- توفیقیان، حسین (۱۳۸۶)، «محوطه باستانی واگین سو، طالقان»، در: گزارش‌های باستان‌شناسی ۷، ج دوم، مجموعه مقالات نهمین گردهمایی سالانه باستان‌شناسی ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری، صص ۱۱-۱۸.

- حیدری بابا کمال، یدالله. (۱۳۹۴)؛ گمانه‌زنی برای جلوگیری از تخریب بیشتر یک تپه ۶۰۰۰ ساله، پایگاه خبری هنرنیوز.

- حیدری بابا کمال، یدالله. (۱۳۹۴)؛ گزارش گمانه‌زنی تعیین عرصه و حریم اعلان تپه ساوجبلاغ. - دارابی، حجت و نازلی نیازی (۱۳۹۰)، «محوطه‌های عصر آهن منطقه طالقان، شمال مرکزی فلات ایران»، *مطالعات باستان‌شناسی*، دوره ۳، شماره ۲، صص ۵۵-۷۶.

- سرلک، سیامک و شیرین عقیلی (۱۳۸۳)، «گزارش لایه‌نگاری محوطه باستانی قلی درویش جمکران - قم»، *گزارش‌های باستان‌شناسی ۳*، تهران: پژوهشکده باستان‌شناسی، صص ۵۹-۹۶.

- سرلک، سیامک و شیرین عقیلی، (۱۳۸۴)، «تکنیک‌های معماری و فن آوری فلز کاری در جوامع استقراری عصر آهن I و II محوطه قلی درویش، جمکران - قم»، *اثر*، شماره ۳۸ و ۳۹، صص ۱۲۴-۱۶۱.

- طلائی، حسن (۱۳۸۱)، *باستان‌شناسی و هنر ایران در هزاره اول قبل از میلاد*، چ دوم، تهران: سمت.

- طلائی، حسن. (۱۳۸۷)؛ *عصر آهن*، تهران: سمت.

- فاضلی، حسن و امیرصادق نقشینه (۱۳۸۵)، «قبرهای عصر آهن تپه قبرستان»، در: *باستان‌شناسی دشت قزوین*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران، صص ۱۲۱-۱۴۸.

مطالعه گونه‌شناسی و فن‌آوری سفال‌های عصر آهن I منطقه طالقان نشان می‌دهد که شباهت‌ها با مناطق شمال فلات مرکزی ایران بسیار زیاد است و این خود می‌تواند نشان از تمایل زیاد ساکنین منطقه به همگرایی فرهنگی با مناطق همجوار باشد و به تبع آن تفاوت‌ها کمتر بوده بنابراین واگرایی فرهنگی با مناطق همجوار نیز بسیار کم بوده است.

چون اغلب محوطه‌های طالقان دارای نمونه‌های سفالی مشابه محوطه‌های شاخص عصر آهن حوزه شمال مرکزی فلات ایران از قبیل قیطره، خوروین، تپه صرم و ... بوده‌اند و لذا می‌توان گفت که این محوطه‌ها در فاصله زمانی عصر آهن ۱ و ۲ قرار می‌گیرند.

منابع

- آقارای، بایرام (۱۳۸۷)، *بررسی و مطالعه سفالینه‌های عصر آهن دشت ری بر اساس کاوش‌های گورستان تپه پردیس*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران (منتشر نشده).

- بحرانی پور، حنان. (۱۳۸۵)؛ *بررسی تکنیک سفالگری عصر آهن تپه صرم (کهک قم)*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، گروه باستان‌شناسی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.

- پازوکی ناصر. (۱۳۸۲)؛ *آثار تاریخی طالقان جغرافیای تاریخی و محوطه‌های باستانی و بناهای تاریخی*، سازمان میراث فرهنگی.

- پوربخشنده، خسرو (۱۳۸۲)، *گزارش فصل سوم کاوش در محوطه باستانی فرهنگ سفال خاکستری تپه*

بررسی سفال عصر آهن شمال فلات مرکزی....

- فهیمی، حمید (۱۳۸۲ الف)، عصر آهن در سیلک: گزارش مقدماتی بررسی سفال های عصر آهن در سیلک، در نقره کاران سیلک، گزارش فصل دوم، به کوشش: دکتر صادق ملک شه میرزادی، سازمان میراث فرهنگی کشور، معاونت پژوهشی، پژوهشکده باستان-شناسی، گزارش های باستان شناسی ۳، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور (پژوهشگاه)، شماره ۲۲۸، صص ۱۲۷-۷۹.
- فهیمی، حمید، (۱۳۸۲ ب)، «سکونتگاه گورخفتگان صرم؛ گزارشی درباره محوطه شمشیرگاه در جنوب قم»، مجله باستان شناسی و تاریخ، سال هیجدهم، شماره اول، صص ۶۲-۶۸.
- فهیمی، حمید، (۱۳۸۸)، «فرهنگ عصر آهن در بخش جنوبی مرکز فلات ایران: گزارش مقدماتی بررسی اشیاء بازیافته های محوطه ی میلاجرد - نطنز»، مجله باستان شناسی و تاریخ، سال بیست و سوم، شماره اول، شماره پیاپی ۴۵، صص ۳۲-۴۶.
- کامبخش فرد، سیف‌اله (۱۳۴۸)، «کاوش در قبور باستانی قیطریه»، مجله باستان شناسی و هنر ایران، شماره دوم، شماره پیاپی ۴-۲، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و هنر.
- کامبخش فرد، سیف‌اله (۱۳۷۰)، تهران سه هزار و دویست ساله، تهران: نشر فضا.
- کامبخش فرد، سیف‌الله. (۱۳۸۳)؛ سفال و سفالگری در ایران، تهران: ققنوس.
- مجیدزاده یوسف (۱۳۸۹)، کاوش های محوطه باستانی ازبکی: ساوجبلاغ (۱۳۷۷-۱۳۷۸)، ۲ جلد، تهران: انتشارات سازمان میراث فرهنگی کشور.
- مدودسکایا، یانا. (۱۳۸۳)؛ ایران در عصر آهن ۱، ترجمه: علی اکبر وحدتی، تهران: سازمان میراث فرهنگی و گردشگری کشور.
- مهرکیان، جعفر (۱۳۷۴)، «افق نوین در پژوهش های سفال خاکستری»، مجله میراث فرهنگی، شماره ۳، صص ۷۴-۵.
- نقشینه، امیرصادق (۱۳۹۰)، «گورستان عصر آهن چنگبار»، نشریه نامه باستان شناسی سابق (پژوهش های باستان شناسی ایران)، شماره ۱، دوره اول، صص ۱۰۵-۱۲۲.
- نگهبان، عزت‌اله (۱۳۵۱)، «گزارش دو ماهه عملیات حفاری منطقه سگزآباد»، مجله مارلیک، شماره ۱، ضمیمه مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران.
- واندنبرگ لویی، (۱۳۷۹)، باستان شناسی ایران باستان، ترجمه عیسی بهنام، چ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- Dyson, Jr.R.H. (1965), "Problems of Prehistoric Iran as Seen from Hasnlu", Journal of Near Eastern Studies, No.24: 193-217.
- Ghirshman, R. (1939), Fouilles de Sialk Pres de Kashan, Paris.
- Mousavi, A. (2005), "Comments on the Early Iron Age in Iran", Iranica Antiqua, Vol.XL: 87-99.
- Young, T.C.Jr. (1967), "The Iranian Migration into Zagros", Iran, No.4: 11-34.
- Young, T.C.Jr. (1985), "Early Iron Age Iran Revisited: Priliminary Suggestion for the Reanalysis of old Constructs", in: Del, Indus aux Balkans, Recueil Jean Deshayes, Editions Recherches Surles Civilizations, Paris: 361-378.
- Vanden Berghe, L. (1964), La Necropole de Khurvin, Istanbul

جدول شماره ۱- سفال عصر آهن ۱ ناحیه طالقان

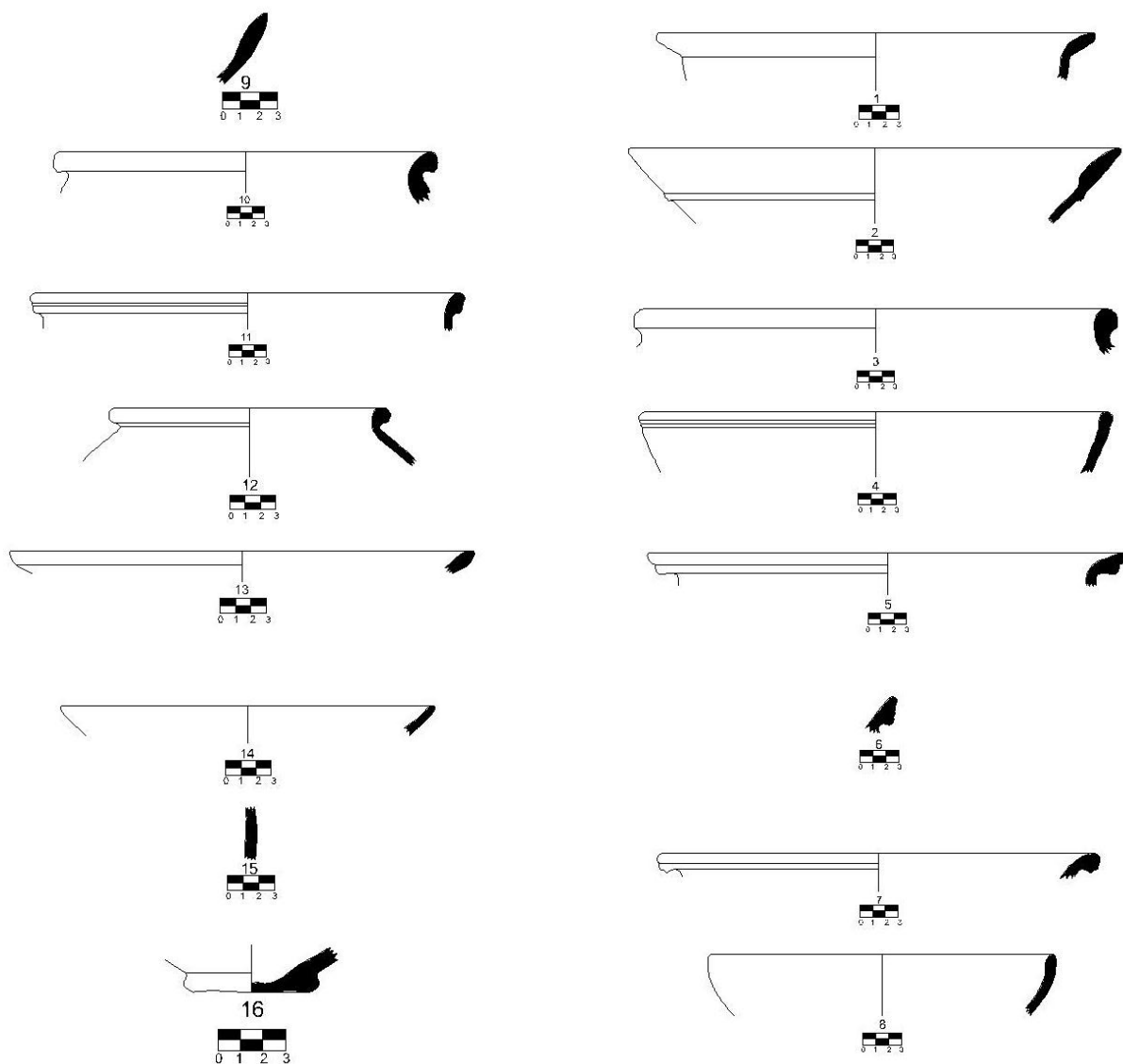
نام تپه	سفال	تزیین	شاخصه های سفالی	شاموت	تکنیک ساخت	میزان پخت	قابل مقایسه در شمال فلات ایران
تپه زرده	کرم، خاکستری	نقش کنده	کفه بدنه لبه کاسه	شن، گاه	دست ساز - چرخ ساز	مناسب	-ازبکی - خورین، سگز آباد
پنجعلی و رکش	نخودی سیاه خاکستری		دسته عمودی	شن		مناسب	-ازبکی - خورین، سگز آباد، بسطام
هورسی بند	خاکستری نخودی آخری	نقش کنده - نقش برجسته	دسته ها کفه ها ظروف کوچک لبه	شن، گاه ماسه	چرخ ساز	نا مناسب	-ازبکی - خورین، سگز آباد، بسطام چندار، دروس شمیران، مرجان تپه
اوانک	قرمز نخودی	نقش کنده ساده	ظروف کوچک و بزرگ	شن، گاه ماسه	-	مناسب	سگز آباد ازبکی
پول چال	خاکستری ر	نقش کنده افزوده		ماسه شن	چرخ ساز	-	ازبکی، خورین
قبرستان گبری	خاکستری نخودی قرمز قهوه ای	نقش برجسته	دسته دار کروی کفه دار لوله دار	ماسه و گاه ماسه	-	مناسب نامناسب	-پوله چال، لمبران مرجان تپه، چندار، بسطام، ازبکی، قیطره، خورین
خرمالو کو	خاکستری نخودی آجری			ماسه شن	چرخ ساز	-	غیر قابل مقایسه
روناسر	خاکستری	نقش کنده	فنجان دار کفه لبه	ماسه و گاه	-	نا مناسب	قیطره، خورین، سیلک، پردیس
فلاگنی ناریان	کرم رنگ نخودی خاکستری		کفه لبه	شن و گاه	کافی	-	ازبکی، آبیک، سگز آباد
قلعه دیو لهران	خاکستری		بدنه دسته حلقوی	ماسه بادی	دست ساز - چرخ ساز	نا مناسب	غیر قابل مقایسه

بررسی سفال عصر آهن شمال فلات مرکزی....

اشکارچر	نخودی قرمز		ظروف پایه بلند لوله دار کوچک دسته دار کفه تخت	ماسه بادی	- دست - ساز چرخ ساز	مناسب	قیطریه، خورین، سیلک، پردیس
فشندک	خاکستری	نقش برجسته	دسته دار	ماسه بادی	-	-	غیر قابل مقایسه
تپه سوهان	خاکستری		لبه	ماسه بادی	-	مناسب	غیر قابل مقایسه
تپه معدن	قرمز و آجری	نقش برجسته	کفه پایه دار لیوان کاسه لوله ناودانی گلدانی شکل	ماسه بادی	چرخ ساز	مناسب	قیطریه، صرم، قبرستان گبری، هورسی بند، تپه قبرستان
لمبران	خاکستری		ظرف دسته دار				ازبکی، آبیگ
واگن سو	خاکستری نخودی		کفه ظرف نیمه لبه دسته	کانی شن ماسه		مناسب نامناسب	اوغلان تپه، بسطام
پولاد دره	نخودی	نقش برجسته	فنجان های دسته دار کاسه مینیا توری		چرخ ساز		قیطریه، خورین، سیلک، پردیس

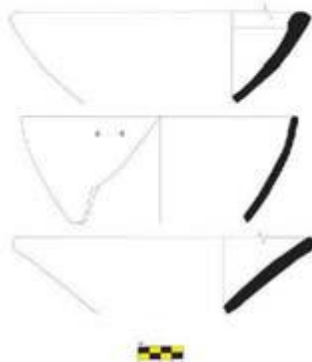
تصویر ۱- سفال‌های سطحی عصر آهن بدست آمده از اعلان تپه ساوجبلاغ

طرح ۱- طرح سفال‌های سطحی مربوط به عصر آهن I اعلان تپه

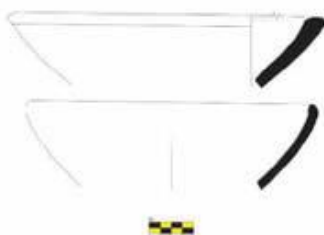
تصویر ۲- نمونه سفالهای تپه معدن (دارابی، نیازی، ۱۳۹۰).

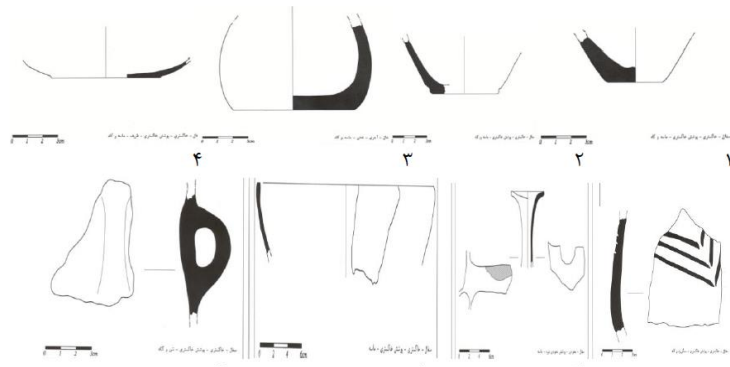
تصویر ۳- نمونه سفالهای تپه معدن(دارابی، نیازی، ۱۳۹۰).

تصویر ۴- نمونه سفالهای تپه معدن(دارابی، نیازی، ۱۳۹۰).

تصویر ۵- نمونه سفالهای تپه معدن(دارابی، نیازی، ۱۳۹۰).

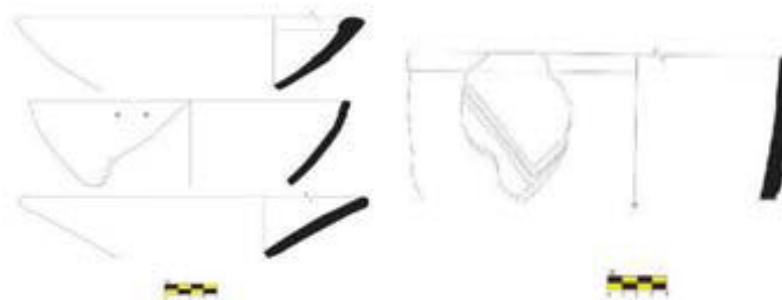
تصویر ۶- طرح‌هایی از نمونه سفال‌های محوطه واگین سو (پازوکی، ۱۳۸۰).

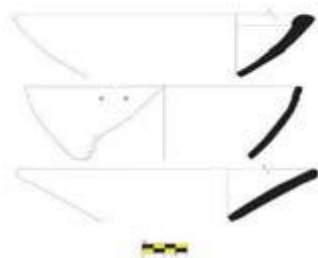
تصویر ۷- نمونه سفالهای محوطه واگین سو (دارابی، نیازی، ۱۳۹۰).

تصویر ۸- نمونه سفالهای محوطه واگین سو (پازوکی، ۱۳۸۰).

تصویر ۹- طرح‌هایی از سفال‌های محوطه پولاددره (دارابی، نیازی، ۱۳۹۰)

تصویر ۱۰- نمونه سفالهای محوطه پولاددره (دارابی، نیازی، ۱۳۹۰).

تصویر ۱۱- نمونه سفالهای محوطه پولاددره با نقش برجسته (دارابی، نیازی، ۱۳۹۰).